

УДК 94(477)

© Олександр Топчій (Київ)

СІЛЬСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ЧЕРНІГІВЩИНИ В ПОЛІТИЦІ УКРАЇНІЗАЦІЇ (1920-ті – поч. 1930-х років)

У статті розглядаються питання проведення політики українізації в 1920-х – на початку 1930-х років минулого століття на території Чернігівщини та місце і роль в даному процесі сільської інтелігенції, насамперед вчительства. Висвітлюються труднощі здійснення національної політики на селі, що обумовлені локально-етнічними особливостями.

Ключові слова: сільська інтелігенція, Чернігівщина, регіональні особливості, коренізація, українізація, вчительство, педагогічний технікум.

Топчій А.

Сельская интеллигенция Черниговщины в политике украинизации (1920-е – нач.1930-х годов)

В статье рассматриваются вопросы проведения политики украинизации в 1920-х - начале 1930-х годов прошлого века на территории Черниговщины, место и роль в данном процессе сельской интеллигенции, прежде всего учительства. Освещаются трудности осуществления национальной политики партии на селе, которые обусловлены локально-этническими особенностями.

Ключевые слова: сельская интеллигенция, Черниговщина, региональные особенности, коренизация, украинизация, учительство, педагогический техникум.

Topchiy A.

Rural intelligentsia in politics Ukrainization policy Chernihiv (1920s – early. 1930)

The article examines the policy of Ukrainization in the 1920's and early 1930 in Chernihiv region and the place and role of rural intellectuals, especially vchytelstvo. Highlights the difficulties of the national policy in the teachers in this process, caused by locally-ethnic singularities.

Keywords: rural intelligentsia, Chernigiv region, regional peculiarities, indigenization, Ukrainization, pedagogical college.

Суперечливою сторінкою української історії є період проведення політики українізації, проголошеної у 1923 році. Вона втілювалася в життя ціле десятиріччя й охопила різні галузі життя суспільства. Дослідження політики українізації з її “коренізаційною” компонентою у регіональному зрізі є актуальною історіографічною проблемою. Регіональний підхід до проблеми дає можливість визначити етнічно-географічні відмінності здійснення українізації на Чернігівщині, її вплив на громадсько-політичне та професійне життя сільської інтелігенції краю. Загалом політика українізації отримала висвітлення у публікаціях В.М. Бойка та О.Д. Бойка¹, О.Ю. Бориснюка², Я.В. Верменич³, В.М. Даниленка⁴, О.А. Коляструк⁵, В.П. Коцура та Н.Й. Коцур⁶, І.В. Мошик⁷.

Особливе місце в історіографії українізаційних процесів на Чернігівщині займає питання українізації навчальних закладів краю. Дана проблема отримала висвітлення у монографії А.М. Боровика “Українізація загальноосвітньої школи: перші кроки (1917–1920 рр.)”⁸ у якій дослідник значну увагу приділив висвітленню роботи перших українознавчих курсів для учителів Чернігівщини.

Перші спроби широкого запровадження української мови в усі сфери суспільного життя Чернігівщини пов’язані з роками Української революції. Даний процес став предметом дослідження В.О. Прудько⁹. Опубліковані дослідження охоплюють в основному період Української революції 1917-1920-х років і є підґрунтям для подальшого вивчення українізаційних процесів 1920-1930-х років. Вагомий внесок у дослідження процесу українізації на Чернігівщині належить Л.Ф. Сурабко¹⁰. Результатом її та Н.М. Полетун наукових пошуків став збірник документів, присвячений означеному процесу на теренах Сіверського краю¹¹.

Метою нашого дослідження є спроба з’ясувати місце і роль сільської інтелігенції Чернігівщини у процесах імплементації національної політики більшовиків.

Для об’єктивного розуміння процесів, що проходили на початку 1920-х років у царині національної політики, та для розуміння місця і ролі в них представників сільської інтелігенції, насамперед учительства, варто звернути увагу на декларації тодішніх високопосадовців. Так, В. Затонський, виступаючи на Всеукраїнському з’їзді вчителів, відзначив провідну роль саме сільського вчительства у збереженні та плеканні національних традицій: “Русифікаторська політика імперіалізму і колонізація України збільшували зростання національного самоусвідомлення населення України. На сторожі національного почуття та національних традицій було селянство з його ідеологом – сільським вчителем, котрий був тісно пов’язаний з національною культурою та мовою... Національна політика радянської влади – найкращий спосіб підняти культурний рівень селянських мас і їх самодіяльність”¹². Отже, у здійсненні політики Ф. партії на селі ставка робилася на вчительство, попри те, що воно, за словами О.Я. Шумського, “схилилось” на бік радянської влади аж в 1924 році, тобто з певним запізненням¹³. В. Чубар відзначав, що радянська влада витрачає 51 % усіх державних прибутків на справу просвітництва. “Цей відсоток, – зазначив він, – є нечуванним для царської Росії, а також для буржуаз-

них країн”¹⁴. Однак політика поширення освіти серед мас мала ідеологічний характер і спрямовувалась на виховання громадян у комуністичному дусі.

Більшовицька класова політика в перші роки радянської влади в Україні підштовхнула до опору сільську інтелігенцію – агрономів, ветеринарів, фельдшерів, учителів та представників кооперативного руху. Проте після 1923 року новий поворот у політиці – коренізація – передбачав порозуміння з силами національного руху на селі, насамперед із сільською інтелігенцією та колишніми активістами національного кооперативного руху¹⁵.

За національним складом населення Чернігівщини на початок 1920-х років розподілялось наступним чином: українців – 1 659 220 (87,3 %), росіян – 171 027 (9 %), євреїв – 58 005 (3 %), інших – 12 432 (0,7 %). Здійснення політики українізації на Чернігівщині було невід’ємною складовою політики національно-культурного будівництва в республіці. Ще в лютому 1920 року декретом уряду для діловодства в усіх закладах республіки було введено українську мову. 10 вересня 1920 року колегія губернського відділу народного комісаріату освіти (далі – губвідділ наркомосвіти) прийняла постанову про виділення коштів на придбання літератури українською мовою. 21 вересня цього року підписаний декрет про запровадження української мови в школах та радянських установах. А 4 грудня вже рада курсів українознавства звертається до губвідділу наркомосвіти з проханням надати допомогу в роботі. Проте українізація в регіоні впродовж 1921–1922 років не мала жодних успіхів, так само як і у подальші два роки. “У 1923–1924 роках, – як зазначає С.В. Кульчицький, – українізація відбувалася уповільнено”¹⁶. На думку Л. Сурабко процес запровадження українізації на Чернігівщині підштовхнула реорганізація адміністративно-територіального поділу¹⁷. Головним завданням цієї реорганізації, яка розпочалася з 1920-х років у всій Україні, стало зміцнення апарату радянської влади та його наближення до населення. Це наближення мало свою мету – беззаперечне підпорядкування центральному управлінню та безпосередній контроль за виконанням рішень партійного керівництва низовими ланками¹⁸. Тому саме українізації відводилось одне з провідних місць в цьому процесі.

Для керування справою українізації при губвідділі наркомосвіти, на який покладалась ця функція, створювалось бюро у складі трьох осіб з наділенням їх педагогічно-інструкторськими функціями для проведення українізації в губернії. Це бюро виробило спеціальний план, згідно з яким мала працювати нижча ланка зазначеного органу – окружні інспектори при губвідділі наркомосвіти.

Згідно з розпорядженням губвідділу наркомосвіти окружні відділи мали звернути особливу увагу на ситуацію у сільських школах, особливо в тих місцевостях, де громадяни української національності не становили більшості. Окремо виділялась Новгород-Сіверська округа, де треба було ліквідувати русифікаторські тенденції серед частини місцевого вчителства, яке не враховувало “політичний момент”. У цьому ж розпорядженні наголошувалось на перегляді особового складу вчителів в українських дитячих будинках і школах з метою покращення в цих установах стану справ з кадрами¹⁹.

Школа сприймалася більшовиками як один з найдієвіших засобів ідеологічного впливу на підрастаюче покоління. Першими заходами у напрямку проголошеної політики стали постанови Ради народних комісарів УСРР від 21 вересня 1920 року “Про введення української мови в школах і радянських установах” та від 21 жовтня 1920 року “Про введення української мови в усіх навчально-виховних закладах з неукраїнською мовою навчання”. У цих документах ставилося завдання про обов’язкове вивчення української мови. Контроль за їх виконанням покладался на Народний комісаріат освіти²⁰. Також одразу ж було розпочато кампанію з ліквідації неписьменності, зокрема, в 1923 році організовано товариство “Геть неписьменність”, яке очолив голова ВУЦВК Г. Петровський.

28 липня 1923 року розширений пленум губернського виконавчого комітету прийняв рішення, яким запроваджувався річний термін переходу на українську мову. Однак для установ, де працювало найбільше сільської інтелігенції – заклади народної освіти, охорони здоров’я, судів, земельних управлінь, робітничо-селянської інспекції, губернського харчового комітету та кооперації – термін переходу встановлювався першим січня 1924 року. Діловодство сільських рад, районних виконавчих комітетів, комітетів незаможних селян та первинних осередків кооперації на селі мало вестися українською мовою фактично з дня опублікування постанови²¹.

Губвідділу наркомосвіти належало збільшити кількість повних семирічних україномовних шкіл з викладанням українською мовою. Також спільно з губернським відділом професійної освіти необхідно було накреслити план переходу на викладання українською мовою у технікумах та вищих навчальних закладах. Пленум ухвалив також усіляко сприяти поповненню бібліотек україномовними виданнями, приділяти велику увагу розвитку театру, особливо сільському.

Стосовно українізації вищих навчальних закладів пропонувалось у першу чергу українізувати заклади, де здобували знання представники майбутньої сільської інтелігенції – педагогічні, сільськогосподарські та кооперативні технікуми. Окремо наголошувалось на українізації Чернігівського і Ніжинського ІНО (інститут народної освіти) з робітничими факультетами та Мринських, Остерських, Борзнянських і Сосницьких педагогічних курсів²².

З метою контролю за ходом українізації працівниками виконавчих комітетів, робітничо-селянської інспекції, народної освіти проводились обстеження та перевірки. Вони виявили, що план українізації, затверджений губернським виконавчим комітетом, було виконано тільки на 50 %. З позитивного боку відзначались навчальні заклади загалом та Ніжинський і Чернігівський інститути народної освіти зокрема, окремі школи соціального виховання²³.

З огляду на те, що частина викладачів володіла українською мовою і могла викладати нею, всі вищеперераховані ВНЗ (вищі навчальні заклади) мали частково українізуватись з 15 лютого 1923 року, а з 1 вересня 1925 року повинні вести викладання виключно українською мовою.

Щодо українізації педагогічних вищих навчальних закладів, то в доповідній записці під грифом “терміново” зазначалось, що ще 1925 року було складено план поступового переходу всіх педагогічних інститутів та курсів до викладання українською мовою. За планом передбачалося впродовж 1926-1927 навчального року українізувати Городнянський педагогічний технікум та факультети соціального виховання Ніжинського і Чернігівського інститутів народної освіти²⁴. Була дана оцінка також ставленню до політики українізації адміністрації педагогічних навчальних закладів. Позитивне ставлення відзначене з боку керівників Глухівського (Нестеренко), Мринського (Тенський) та Прилуцького (Коваленко) педагогічних технікумів²⁵. Посередньо оцінена діяльність керівника Ніжинського інституту народної освіти Куїса та директорів Конотопського, Остерського (Розанович) і Городнянського (Осадчий) педагогічних технікумів. Зазначено, що директор Чернігівського інституту народної освіти Щербаков не вжив достатніх заходів у справі українізації керованого ним навчального закладу²⁶.

На початку 1927-1928 навчального року в Городнянському педагогічному технікумі 37,5 % викладачів викладало українською мовою, а в Конотопському – 42,8 %. Серед педагогічних технікумів України це були найнижчі показники. Однак у вищих навчальних закладах області була дещо краща ситуація: Ніжинський ІНО був українізований на 86,2 %, а Чернігівський ІНО – на 91,7 %²⁷.

Серйозною перешкодою на шляху здійснення політики українізації була відсутність достатньої кількості підручників. З викладачів найменш українізованими були старі професори, а також викладачі соціально-економічних дисциплін²⁸. Так, Мринський педагогічний технікум надіслав у Народний комісаріат освіти відомості про українізацію навчального закладу станом на 1 липня 1927 року. Інформація відображала такі позиції: “Викладачі, що мають за затвердженим планом вести навчання в 1927-1928 навчальному році українською мовою”, “Які дисципліни викладають”, “Потрібні відстроки і на який термін” та “Постанова про заміну особою, що знає українську мову”. Майже всім викладачам установи, крім викладача образотворчого мистецтва В.А. Малишева, відстроки для переходу на українську мову не були потрібні. Примітним є той факт, що викладачі таких складних дисциплін, як фізика, хімія (О.П. Лапа), математика (І.Ф. Черняк), історія матеріалізму (І.П. Нехорошій) не потребували відтермінування переходу на українську мову²⁹. Натомість вчитель образотворчого мистецтва В.А. Малишев ще навесні 1927 року звернувся до правління Мринського педагогічного технікуму з заявою про продовження строку оволодіння українською мовою до початку нового 1927-1928 навчального року³⁰.

Отже, впродовж двох років адміністрації вищих навчальних закладів здійснювали українізацію за наступними напрямками. Найперше виявляли, хто з лекторів не викладав українською мовою; влаштовували курси української мови для викладачів, вимагали, щоб усі письмові роботи студентів було виконано українською мовою. Особлива увага зверталась на те, щоб усі прилюдні виступи лекторів і студентів робилися українською мовою. З метою контролю представники адміністрації відвідували лекції педагогів та фіксували їх поступові досягнення, а також створювали комісії для стеження за ходом українізації.

Методична робота лекторсько-викладацького корпусу спрямовувалася на підготовку українських термінологічних словників з кожної дисципліни та конспектів лекцій українською мовою. Влаштовувалися спеціальні іспити з української мови для викладачів і студентів³¹.

До здійснення політики українізації залучався також комсомол. Зокрема, в “Завданнях комсомолу в галузі масової та культосвітньої роботи” зазначалось наступне: “Курс на українізацію всієї нашої роботи повинен бути переломлений у відношенні масової культурно-освітньої роботи союзу, розпо-

всюдженні української літератури, головним чином революційної белетристики³². Отже, йшлося про ідеологічно-класову компоненту українізації як основний зміст процесу.

Гострою на той час була також проблема кадрів. У південних та південно-східних частинах Новгород-Сіверської округи українізація йшла повільно не в останню чергу через відсутність україномовних сільських учителів. Так, станом на грудень 1923 року в Понорницькому, Клишківському, Тулиголівському, Глухівському, Ямпільському та південних частинах Есманського і Шосткинського районів повна українізація була проведена лише в 25-30 % шкіл цих районів.

Подібна ситуація була актуальна і для весни 1924 року. В Новгород-Сіверській окрузі в Мамакинському, Середино-Будському, Хільчанському, Костобобрівському та Есманському районах українізацію проводити було неможливо через відсутність сільських учителів, які б володіли українською мовою на достатньому рівні. Іншою причиною такого стану був національний склад цих районів, які населяли переважно білоруси, росіяни і литовці. Але інспектурою висловлювалося сподівання, що після літніх україномовних педагогічних курсів у більшості сільських шкіл перерахованих районів запанує українська мова. Вчительство округу на середину 1924 року щодо українізації розподілялося наступним чином: достатнє володіння українською мовою – 268 осіб, задовільне – 133, вмiли читати і писати – 192. Зовсім не знали української мови – 146 особи. Покращували знання мови вчителі у гуртках самоосвіти, що існували при районних комітетах працівників освіти та більш-менш великих школах³³.

У 1927 р. перевірка вчителів Глухівського району, зокрема слухачів Глухівського педагогічного технікуму, виявила повне незнання ними української мови, у зв'язку з чим було запропоновано скасувати попередні постанови щодо звільнення від перевірки вчителів та студентів закладу. Виняток становили студенти, повна "українізованість" яких не викликала жодних сумнівів. В усьому окрузі тільки 8 % учителів знали українську мову на цілком достатньому рівні, а 80 % практично нею не володіли. За абсолютне незнання української мови були звільнені з посади у Глухівському районі 3 вчителі, а в Шосткинському – 5, але через деякий час, після складання іспиту, вони були поновлені на посадах³⁴. Певну роль у поновленні їх на робочих місцях, очевидно, відіграв брак педагогічних кадрів.

На кінець 1920-х – початок 1930-х років усе частіше зустрічаються документи про труднощі у проведенні українізації та брак коштів для її здійснення. Особливістю Чернігівщини було нерівномірне поширення українізації територією області, зумовлене етнічно-географічним районуванням регіону. На початку 1930-х років українізація як в республіці, так і на Чернігівщині згортається. Більшовики досягли тотального панування на всій території країни, і національні загравання з місцевим населенням були вже не актуальні, що й зумовило відхід від задекларованої політики коренізації. В подальшому влада мала на меті знищити всі прояви українського національного відродження й уніфікувати культурне життя на території всього СРСР. Радянська українізація, поставши як вимушена поступка комуністів українському населенню, ніколи не була метою, а тільки засобом для встановлення та зміцнення влади. Однак, навіть здійснена не в повному обсязі, українізація мала певні позитивні результати для системи освіти тогочасної України загалом і Чернігівщини зокрема: почала формуватися нова українська сільська інтелігенція.

¹ Бойко В.М., Бойко О.Д. Досвід та уроки діяльності Ніжинської Науково-дослідної кафедри історії культури і мови по здійсненню політики українізації // Література та культура Полісся. – Вип. 4. – Ніжин, 1994. – С. 49–53.

² Бориснюк О.Ю. Обговорення проблем українізації вищим партійним керівництвом у 1922–1923 рр. // Український історичний журнал. – 2000. – № 4. – С. 90–102.

³ Верменич Я.В. Національна реформа 20-30-х рр. в Україні: підсумки, політичні наслідки, уроки // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – №11. – С. 210–224.

⁴ Даниленко В.М. Українізація: здобутки і втрати (20-і – 30-і рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 1992. – Вип. 2. – С. 28–34.

⁵ Коляструк О.А. До питання про деякі стереотипи у дослідженні політики українізації (20–30-ті рр. ХХ ст.) // Література та культура Полісся. – Вип. 21. – Ніжин, 2002. – С. 167–170.

⁶ Коцур В., Коцур Н. Українізація та освіта в 20-ті – на початку 30-их років ХХ ст.: деякі методологічні та історіографічні аспекти // Рідна школа. – 1997. – № 12. – С. 77–80.

⁷ Мошик І.В. Вищі навчальні заклади Чернігівщини в українізаційних процесах 20-х – початку 30-х років ХХ ст. // Ніжинська старовина. – Вип. 10 (13). – 2010. – С. 65–74.

⁸ Боровик А.М. Українізація загальноосвітньої школи: перші кроки (1917–1920 рр.) / А.М. Боровик. – Чернігів: КП "Видавництво "Чернігівські обереги", 2003. – 270 с.

- ⁹ Прудько В.О. Українізація шкіл Чернігівщини у 1917 р.: від спроб до перших результатів / В.О. Прудько // Література та культура Полісся. – 2010. – № 60: Регіональні та загальноукраїнські історико-культурні процеси у сучасному дослідницькому вимірі. – С. 92–98.
- ¹⁰ Сурабко Л. Українізація на Чернігівщині в 20-30-ті роки // Сіверянський літопис. – 1997. – № 5. – С. 6–11.
- ¹¹ Українізація на Чернігівщині в 20-30-ті роки: добірка документів / упоряд. Н.М. Полетун, Л.Ф. Сурабко; Державний архів Чернігівської області. – Чернігів, 1997. – 130 с.
- ¹² Красное Знамя. – 9 января 1925 года, №6. – С. 2.
- ¹³ Там само.
- ¹⁴ Там само.
- ¹⁵ Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Перекл. з англ. – К.: Основи, 1997. – С. 94.
- ¹⁶ Кульчицкий С. Курс украинизации // Родина. – 1999. – №8. – С. 109.
- ¹⁷ Сурабко Л. Українізація на Чернігівщині в 20-30-ті роки // Сіверянський літопис. – 1997. – № 5. – С. 6.
- ¹⁸ Половец В. Адміністративно-територіальний устрій Чернігівської області (1917–1932 рр.) // Історія адміністративно-територіального устрою Чернігово-Сіверщини: Матеріали наук.-практ. конф. / За ред. С.А. Леп'явка, В.М. Бойка. – Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2007. – С. 106–112.
- ¹⁹ Українізація на Чернігівщині в 20-30-ті роки: добірка документів... – С. 9.
- ²⁰ Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали: У 2 ч. – К.: Вища школа, 1997. – Ч. 2. – С. 561–562.
- ²¹ Сурабко Л. Українізація на Чернігівщині в 20-30-ті роки ... – С. 7.
- ²² Там само.
- ²³ Там само. – С. 8.
- ²⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР. – Оп. 7. – Спр. 509. Управління профтехнічної освіти. Організаційно-інструкторський відділ. Методичний комітет. Листування з педагогічними вузами та технікумами України про проведення українізації в них. Почато – 13 червня 1927 р., закінчено – 22 травня 1929 р. – 87 арк. – Арк. 55.
- ²⁵ Там само – Арк. 57.
- ²⁶ Там само.
- ²⁷ Там само – Арк. 60.
- ²⁸ Там само – Арк. 61.
- ²⁹ Там само – Арк. 63.
- ³⁰ Там само – Арк. 25–26.
- ³¹ Там само – Арк. 27 (копія).
- ³² Більшовицька зміна. Додаток до газети “Червоне село” №22(84). Видає Глуховський ОК ЛКСМУ – Субота, 7 травня 1927 року. – Ч. 1 – С. 3.
- ³³ Українізація на Чернігівщині в 20-30-ті роки: добірка документів ... – С. 20.
- ³⁴ Мошик І.В. Вищі навчальні заклади Чернігівщини в українізаційних процесах 20-х – початку 30-х років ХХ ст. // Ніжинська старовина. – Вип. 10(13). – 2010. – С. 7.

УДК 378(477.7)

© Надія Щербина, © Юрій Махінла (Одеса)

ІСТОРИЧНИЙ ШЛЯХ ОДЕСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ – ПРОВІДНОГО ВНЗ УКРАЇНСЬКОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

У статті автори розкривають основні аспекти розвитку Одеського державного економічного університету, який у цьому році відзначає 90-річний ювілей. ОДЕУ – це сучасний науково-освітній центр Півдня України, який відзначається фундаментальністю та системністю знань, поєднанням освіти, науки та інновацій у єдиний комплекс, високим рівнем міжнародних зв'язків.

Ключові слова: університет, висококваліфіковані фахівці, кредитна реформа, банк, професорсько-викладацький склад.

Щербина Н., Махінла Ю.

Исторический путь Одесского государственного экономического университета - ведущего вуза украинского Причерноморья

В статье авторы раскрывают основные аспекты развития Одесского государственного экономического университета, который в этом году отмечает 90-летний юбилей. ОГЭУ – это современный научно-образовательный центр Юга Украины, который характеризуется фундаментальностью и системностью знаний, сочетанием образования, науки и инноваций в единый комплекс, высоким уровнем международных связей.

Ключевые слова: университет, высококвалифицированные специалисты, кредитная реформа, банк, профессорско-преподавательский состав.

Scherbina N., Makhinla J.

The milestones of the Odessa State Economic University – the leading Ukrainian Black Sea University

In the article authors expose the basic aspects of development of the Odessa state economic university, which marks a 90-years-old anniversary this year. OGEU is the modern scientific-educational center of South of Ukraine, which is characterized solidity and system of knowledges, by combination of education, science and innovations, in the unique complex, by the high level of international connections.

Keywords: university, highly skilled specialists, credit reform, bank, faculty advisors.